

Pokřtění Rusi

Podle křesťanské tradice vykonal první misii na pozdějším ruském území apoštol Ondřej.[16] První historicky doložené pokusy o christianizaci Rusi jsou ovšem přičítány konstantinopolskému patriarchovi Fótiovi. Po porážce před Konstantinopolí roku 860 byli Rusové na dolním Dněpru vystaveni tlaku ze strany byzantské říše a také jejího spojence Chazarů. Dali proto přednost navázání přátelských vztahů s Byzancí, kterých využil patriarcha Fótios k vyslání misionářů. Těm se podařilo získat část Rusů, zřejmě včetně kyjevských vládců Askolda a Dira, pro křesťanství, a tak bylo snad již v roce 864 založeno v Kyjevě biskupství a později vystavěn chrám zasvěcený proroku Elijášovi. Po ovládnutí Kyjeva Olegem bylo šíření křesťanství zastaveno, ale nebylo potlačeno úplně. Při obchodních i válečných výpravách do Byzance se Rusové setkávali s křesťanskou vírou stále znovu. Už v roce 911, když byla uzavírána rusko-byzantská smlouva, věnoval císař León VI. Olegovým vyslancům relikvie a přikázal, aby byli obeznámeni s křesťanským vyznáním. Někteří z varjažských kupců, ohromení nádherou Konstantinopole a výstavností zdejších chrámů, zde nepochybně křest přijali, jiní mohli být pokřtěni už ve Švédsku.

Samotná kyjevská knížata křtu dlouho vzdorovala. Pokřtít se nechala teprve kněžna Olga (945–962) v době své regentské vlády. Podle ruské tradice se tak stalo v roce 955 během její návštěvy Konstantinopole.[17] Ve skutečnosti k tomu došlo spíše v Kyjevě, aniž by křest kněžny vedl k christianizaci země, jak bylo v té době obvyklé. Olga sice pomýšlela na to učinit křesťanství na Rusi státním náboženstvím, jejím cílem však bylo zajistit zemi nezávislou církevní organizaci, neboť se zřejmě obávala, aby podřízení mocné Byzanci po církevní stránce s sebou nepřineslo také politickou závislost. To byl zřejmě hlavní účel její cesty do Konstantinopole. Když tu Olga neuspěla, obrátila se k Frankům. Východofranský král Oto I., který chtěl prostřednictvím křesťanství šířit svůj vliv dále na východ, nechal vysvětit mnicha trevírského kláštera sv. Maximina Adalberta na biskupa Rusů a vyslal ho s několika kněžími do Kyjeva. Misie dorazila v podstatě pozdě, neboť mezitím vystřídal Olgu na trůně její syn Svjatoslav, a toho se získat pro křesťanství nepodařilo. Kníže striktně odmítal přijmout křest, jeho sympatie patřily islámu, se kterým se seznámil během svých tažení do Volžského Bulharska. Kromě toho se ukázalo, že římský císař ani papež nejsou ochotni poskytnout budoucí ruské církvi o nic více církevní samostatnosti než Byzanc.

Letopisec líčí, jak se kníže Vladimír I., dobře si vědom toho, že dosud uctívané pohanské kultury již zastaraly a nové poměry vyžadují změnu náboženských zvyklostí, nejprve bez úspěchu pokusil o reformu pohanského náboženství. Dle

Pověsti dávných let nechal v sakrálním hradišti v Kyjevě postavit dřevěné modly hlavních božstev – hromovládného Peruna, slunečního Chorse-Dažboga, vzdušného Striboga, Simargla (nejasná funkce) a bohyně země Mokoši. Toto uspořádání bývá označováno jako Vladimírův panteon a chápáno jako pokus ideologicky konsolidovat ruský stát. Přesto po letech vyslal Vladimír poselstva do okolních říší, aby se seznámila s různými monoteistickými systémy. Židy a muslimy měl odbýt s tím, že jedni jsou rozdrobeni mezi národy a tentýž osud si nepřeje pro svůj lid, a druhé pak, že jejich náboženství zapovídá požívání alkoholu, tolik mezi Rusy oblíbeného. Toto vyprávění se nepochybně opírá o historický základ. Vždyť ruský stát se formoval v sousedství bulharských muslimů, Chazarů vyznávajících judaismus, v neustálém kontaktu s ortodoxně křesťanskou Byzancí, ale i se severskými zeměmi Švédskem a Norskem, které byly dosud pohanské (avšak varjagové na Rusi už většinou vyznávali křesťanství), a prostřednictvím misí z Říše byli Rusové seznamováni také s křesťanstvím západního ritu. Rozhodujícím impulsem pro přijetí křesťanství východního ritu se nakonec staly její politické vztahy s Konstantinopolí.

Roku 987 se na Vladimíra obrátil byzantský císař Basileios II. s žádostí, aby mu kníže poskytl na základě smluv z roku 944 a 971 vojenskou pomoc, která by mu umožnila potlačit vzpuru ve vojsku. Vladimír mu poslal šest tisíc varjažských bojovníků ze své družiny, kteří již zůstali v císařových službách a vytvořili základ pro proslulou osobní panovníkovu gardu. Kníže se velmi rád zbavil bojovných družiníků, kteří mu pomohli zvítězit v boji s bratry o kyjevský trůn, ale pak se pro něj stali nepohodlnými. Za poskytnutou pomoc mu Basileios přislíbil ruku svojí sestry Anny Porfyrogennéty. Sňatek s princeznou „zrozenou v purpuru“ představoval pro barbarského pohanského vládce vysoce prestižní záležitost. Jako podmínku si císař ovšem vymínil, že Vladimír přijme křest, a to osobně i pro svoji zemi, a zřekne se všech svých manželek a souložnic, o kterých vypráví Nestor.

Varjagové významně přispěli ke zdecimování povstalců a Vladimír osobně obsadil na jaře 989 byzantskou državu Chersonnésos, která podporovala povstalce. Ještě předtím se však nechal počátkem roku 988 v Kyjevě urychleně pokřtít a oženil se s byzantskou princeznou Annou, která přijela na Rus v doprovodu početného řeckého duchovenstva. Poté přikázal pokřtít veškeré obyvatelstvo Kyjeva v Dněpru. Podle tzv. korsuňské legendy, která se stala součástí Povesti vremennyh let byl prý Vladimír pokřtěn až v dobytém Chersonésu a následně zde oslavil také svoji svatbu,[18] což je méně pravděpodobné, neboť město bylo značně zničené.

Přestože nelze podcenit vliv okázalosti východních bohoslužeb a nádhery byzantských chrámů, které nepochybně imponovaly ruské vládnoucí elitě, rozhodující pro přijetí křesťanství na Rusi z Byzance byly mezinárodně politické okolnosti, za nichž již ruskému státu nehrozil podřízený vztah k říši. Naopak křtem se Vladimír zařadil mezi evropské křesťanské panovníky, sňatkem postoupil v jejich hierarchii z hlediska byzantského protokolu dokonce před samotného západního císaře, neboť Theofano, s nímž se oženil budoucí císař Oto II., neměla tak vysoce urozený původ jako Anna.

Přijetím křesťanství z Byzance a začleněním pod správu konstantinopolského patriarchátu se ruský stát stal součástí řecko-ortodoxního Východu a také byzantského politického universa. Stalo se tak v době, kdy výrazné prohlubování rozdílů i rozporů mezi latinským Západem a řeckým Východem neodvratně šlo k propuknutí církevního schizmatu. To výrazně ovlivnilo celé další ruské dějiny.

Ruská církev se otevřela kulturně duchovnímu vlivu Byzance. V první fázi přicházeli na Rus početní řečtí duchovní a přinášeli s sebou literaturu, která ovlivnila jak formování vlastní slovanské literatury, a to nejen církevní, ale také například právo nebo historii. Úzké styky s byzantskou kulturní sférou pěstovaly později především kláštery, zvláště s Athosem, kde existoval rozsáhlý komplex řeckých a později i čtyř slovanských klášterů. Zřejmě již koncem 10. století vznikla na Rusi řada biskupství a v Kyjevě byl založen metropolitní úřad. První metropolita je sice v ruských pramenech doložen až k roku 1039, byzantské prameny však znají Theofylakta ze Sebasteie, který přijel na Rus poprvé v čele Basileiova poselstva a po Vladimírově pokřtění se měl stát kyjevským metropolitou. Duchovní byli zpočátku především řeckého původu, z 23 metropolitů, kteří úřad zastávali do doby tatarského vpádu, jich bylo 17 Řeků.

Vladimír nechtěl omezovat kontakty s křesťany pouze na východní říši. Zprávu o pokřtění své země zaslal do papežského Říma i východním patriarchům v Jeruzalémě a Alexandrii. Na Rusi se brzy objevili bulharští misionáři, kteří sem přinesli slovanskou liturgii a písennictví. Po vyvrácení balkánské bulharské říše Basileiem II. v roce 1018 se příliv bulharského i srbského kléru na Rus ještě zvýšil. Ruská církev navázala kontakty také se slovanským duchovenstvem v Čechách, o čemž svědčí především uctívání kultu ruských mučedníků Borise a Gleba v sázavském klášteře a svaté Ludmily v Rusku. Zavedení obyvatelstvu srozumitelného jazyka do církve jednak zvyšovalo zájem o nové vyznání, jednak přispělo ke konečnému poslovanštění původně varjažské vládnoucí vrstvy.

Boris a Gleb (při křtu Roman a David, zabiti v roce 1015) byla ruská knížata, synové kyjevského knížete Vladimíra I. Svjatoslaviče. V bratrovražedném boji, vzplanuvším roku 1015 po smrti jejich otce, byli zabiti na příkaz svého staršího bratra Svjatopolka I., který se zmocnil vlády.

Boris a Gleb začali být již v polovině 11. století uctíváni v panovnické rodině jako strastotěpce – mučedníci. K jejich svatořečení došlo roku 1072 u příležitosti přenesení ostatků do nově postaveného chrámu ve Vyšgorodě, který jim byl zasvěcen. Stali se prvními ruskými svatými, patrony ruských zemí a nebeskými pomocníky ruských panovníků.

Počátky ruského písemnictví jsou spojeny s přijetím křesťanství. Na Rus začali brzy přicházet bulharští duchovní, jejichž církevněslovanskému jazyku zdejší obyvatelé dobře rozuměli. Tak mohli tito misionáři seznámit zdejší prostředí nejen s vlastní církevněslovanskou literaturou, ale v důsledku rozvinuté překladatelské činnosti také s byzantskou literární tvorbou. S literaturou pronikla na Rus písmo, určená pro záznam slovanského jazyka, hlaholice a kyrilice. Zpočátku byla používána obě slovanská písmo, později převážila jednodušší kyrilice, z níž se časem vyvinula azbuka. V Kyjevě se postupně zformovala vlastní ruská překladatelská škola, jejímž centrem se stal Pečerský klášter. Opisovány a překládány byly v první řadě biblické a bohoslužebné texty, dále kázání, životopisy svatých nebo teologické traktáty. Z literatury světského charakteru byly nejvíce oblíbené práce ze světových dějin, tzv. světové kroniky, případně byzantské romány. Překládání a opisování prací, které byly na Rus přineseny a které zde pravděpodobně dosáhlo velkého rozsahu, inspirovalo k vlastní literární tvorbě, a to především historického zaměření. Byly to zejména světové kroniky, které přímo nabízely, aby do nich bylo doplňováno to, co se událo na Rusi, nebo v nich bylo pokračováno. Brzy, ještě před polovinou 11. století, se objevily první samostatné historické práce – letopisy, které představovaly osobitý ruský literární žánr a dosáhly vysoké úrovně.

Ve 2. polovině 11. a na počátku 12. století vznikly nejstarší legendy o životě prvních ruských světců, kteří začali být uctíváni kolem poloviny 11. století. Šlo především o Borise a Gleba, jejichž mučednická smrt si vyžadovala sepsání žitije – legendy, k čemuž většinou docházelo ještě před oficiální kanonizací. Jedna z nejznámějších legend, Čtenije o žitiji i o pogubljenii Borisa i Gleba, pochází z pera mnicha Nestora, údajného autora původní verze nejstaršího dochovaného letopisu Povesti vremennych let. Druhou legendu Žitije Feodosija Pečerskogo Nestor věnoval život a dílu zakladatele ruského mnišství, ctihodnému Feodosiji Pečerskému, jenž byl představeným Pečerského kláštera,

kde autor sám působil. Obě legendy byly sestaveny podle pravidel byzantské hagiografie.

Dalším hojně pěstovaným žánrem duchovní literatury byla církevní kázání. Výjimečným literárním dílkem tohoto druhu je Slovo o zakoně i blagodati metropolity Hilariona, které vzniklo ještě před jeho nastoupením do metropolitního úřadu roku 1051. Slavnostní kázání, zpracované ve stylu byzantské slavnostní rétoriky, má nejen duchovní, ale také politický obsah. Autor se v něm snaží vyložit, jaké místo zaujímá Rus v procesu šíření křesťanství a velebí sv. Vladimíra za pokřtění Rusi i jeho syna Jaroslava Moudrého, který dokončil otcovo dílo.

Koncem 11. století sepsal neznámý autor, snad jakýsi mnich Pečerského kláštera jménem Jakub Pamjat' i pochvala knjazju ruskomu Vladimiru která kromě Pochvaly Vladimírovi a Žitije obsahuje ještě Pochvalu Olge, která byla napsána jiným autorem. Jde o panegyrik, jehož cílem bylo upozornit na Vladimírovy zásluhy o christianizaci Rusi a oslavit ho jako prvního křesťanského knížete.

V knížecí rodině se velmi dbalo na vzdělání potomků, a to i dcer. Kyjevský kníže Vsevolod I. Jaroslavič prý znal pět jazyků, připomíná to i jeho syn Vladimír II. Monomach, který se sám stal spisovatelem. Z jeho pera pochází tři drobná literární díla, politická a duchovní závěť Poučeníje Vladimira Monomacha, jehož součástí je autorova autobiografie, a list politickému protivníkovi, bratranci Olegovi Svjatoslaviči, v němž ho nabádá, aby zanechali nesvárů a nezahubili ruskou zemi.

Již v 10. století stál v Kyjevě dřevěný křesťanský chrám zasvěcený sv. Eliášovi. Po svém křtu nechal Vladimír I. postavit v Kyjevě na Andrejevské hoře výstavný kamenný Zesnutí sv. Bohodorodičky (Uspenskij sobor) který byl součástí knížecí rezidence. Letopisec o tom vypráví k roku 991:

„A potom byl Vladimír živ podle zákona křesťanského. Umínil si vystavět chrám přesvaté Boží rodičky a poslal pro mistry z Řecka.“ O pět let později byla stavba dokončena: „Vladimír, vida chrám dokonaný, vešel do něho a pomodlil se k Bohu ... A když se pomodlil, řekl takto: 'Aj, daruji chrámu tomuto svaté Boží Rodičky ze jmění mého i z měst mých desátou část.' A napsav přísahu, položilo „ji v tom chrámě řka: 'Jestliže to někdo poruší, ať je proklet.'”

Odtud pochází běžně známé pojmenování chrámu Desátkový. Řečtí stavitelé se podíleli na nejen na výstavbě tohoto svatostánku, ale také kamenného knížecího paláce, který stál rovněž na Andrejevské hoře. V Desátkovém chrámu hledali po dobytí Kyjeva Mongoly roku 1240 azyl obyvatelé města. Pod nečekaným náporem příchozích se již dříve narušená část stavby zhroutila a poté byla

zapálena pohanskými dobyvateli. Tak došlo k jejímu úplnému zničení. Již počátkem 10. století stál v Kyjevě pravděpodobně také metropolitní chrám sv. Sofie, i když zatím pouze dřevěný, jak dosvědčuje východofranský kronikář Dietmar Merseburský. Jeho kamennou verzi nechal postavit, a to rovněž řeckými staviteli po roce 1037 kyjevský kníže Jaroslav I. Moudrý. Původní podoba sv. Sofie v Kyjevě byla typická pro chrámy, které se v byzantské říši začaly stavět ve 2. polovině 9. století, po překonání ikonoklastických sporů a představovala jistý protějšek k chrámu Hagia Sofia v Konstantinopoli. Šlo o stavbu na centrálním půdorysu s vepsaným křížem. Chrám byl však později několikrát přebudován a jeho exteriér se proměnil. Originální však zůstala fresková a mozaiková výzdoba interiéru, jíž vévodí Kristus Pantokrator v kopuli a sv. Bohorodička jako Oranta v absidě.

Kyjevský chrám sv. Sofie se stal předobrazem k výstavbě a výzdobě mnoha dalších ruských kostelů. Inspiraci zde našli stavitelé chrámu sv. Sofie v Novgorodě, která byla zachována v relativně původní podobě z poloviny 11. století. Stavební rozmach zažil v 1. polovině 11. století také starobylý Černigov, dočasné sídlo jednoho z ruských knížat, Jaroslavova bratra Mstislava Tmutarakaňského, který zde nechal postavit biskupskou katedrálu, zasvěcenou proměně Spasitele (Spasso-Preobraženskij sobor).

Umění stavět kamenné kostely, které na Rus přinesli stavitelé z byzantské říše, se v domácím ruském prostředí propojilo s tradiční dřevěnou architekturou. Vznikající stavby byly často jednodušší, menší a především méně nákladné, a to především v době územního tříštění Kyjevské Rusi, když se začala rodit nová politická centra, která chtěli jejich vládci povznést reprezentativní výstavbou.